ASTA NIELSEN

Asta Nielsen - Malmöbo som blev megastjärna

AV BERTIL LuNOAHL

Idag är det inre så många som vet vem Asta Nielsen var. Men för hundra år sedan fanns det Asta Nielsen-parfym, Asta Nielsen-creme och Asta Nielsen-smOrrebrnd i Berlin. I Budapest uppkallade man kotletter efter henne (även om hon tyckte att det fanns gränser för hur magra kotletter borde få vara) och i Melbourne fanns "kvarnhjulssrora hattar med en hel strutsfarm på" a la Asta Nielsen. Modejournaler i San Fransisco kunde handla om Asta Nielsens frisyrer och i Nagasaki kunde man se Asta Nielsen-plakat. Eftersom hon rökte fanns det i Tyskland ett cigarettmärke som hette Asta och i brist på kyssar från den riktiga Asta kunde man föra sina läppar till munspelet Asta. För tyskarna var hon kort och gott "Die Asta", därför kunde man stöta på exempelmeningen "Haben Sie die Asta gesehen?" [Har Ni sett Asta?] i en tysk grammatik.'

Asta Nielsen photographed by Alexander Binder, 1920s.

Asta Nielsen Scala Theater i Berlin, 1934

Asta Nielsen föddes den 11 september 1881 fem trappor upp på Gammel Kongevej 9 i Köpenhamn. Huset står fortfarande kvar och över porten finns idag en minnestavla, där hon kallas "Danmarks första stumfilmsstjärna". Familjen levde under mycket knappa omständigheter när hon föddes. Fadern Jens Christian Nielsen var arbetslös. Han hade, enligt hennes memoarer Den tiende muse, skadat ryggen vid en olycka på en byggarbetsplats, något som gjorde honom delvis invalidiserad. Modern Ida Frederikke Petersens inkomster från trappstädning räckte dåligt till, så allt man ägde som kunde belånas gick till pantbanken.

Flytten till Malmö

Lyckligtvis hade modern en bror som var förman på Malmö stora ångkvarn och tack vare honom fick fadern 1883 anställning som kvarnarbetare där. I Asta Nielsens memoarer sägs att hon var ett och ett halvt år när hon flyttade till Malmö, men enligt Caroli församlings inflyttningslängd skrevs familjen in den 10 november, vilket alltså betyder att hon redan fyllt två år. Med var också den älskade storasystern Johanne, som var fyra och ett halvt år äldre och som kom att bli ett stort stöd för lillasystern genom livet. I nästan sju år kom familjen att stanna i Malmö, en tid som enligt memoarerna nog var den lyckligaste föräldrarna upplevde och som också framstår som den bästa delen av hennes egen barndom.

Hennes syster både började och avslutade sin skolgång i Malmö, hon konfirmerades här och själv genomgick Asta sina tre första skolår "på flytande skånska". Till skillnad från modern, som aldrig helt kunde försona sig med något som låg utanför Köpenhamn, så tyckte fadern om staden och människorna och "vi barn var med hela vår själ svenska". Även långt efter att familjen flyttat tillbaka till Köpenhamn talade systrarna som regel svenska med varandra när modern inte hörde det. Det blev ett sätt att markera avstånd till hennes stundtals brutala härskarmetoder. För i hemmet godtog modern även under Malmötiden endast att man använde danska, vilket förstås visade sig vara en fördel efter flytten tillbaka till Köpenhamn 1890.

Tuppen på Mårtensgatan

Den första tiden i Malmö bodde familjen en trappa upp i ett gårdshus på Mårtensgatan 8. På gården framför huset höll hyresvärden ett tjogtal hönor, som anfördes av en viktig, spräcklig tupp. För lilla Asta tedde den sig stor som en struts. Hon berättar om när hon satte sig på stentrappan utanför huset med en stor smörgås med farinsocker på: "Knappt hade jag satt mig tillrätta på trappsteget och börjat slicka på sockersmörgåsen förrän tuppen, oavsett var den befann sig på gården, vände sina gula ögon inkvisitoriskt mot mig, reste kammen lodrätt i vädret och kacklande med hela hönsflocken bakom sig rusade mot mig som ledaren för ett regemente soldater på offensiven, högg maten ur handen på mig och lät haremet störta sig över den, medan han själv utan att röra ens en smula, segerstolt spankulerade fram och tillbaka framför mig mellan de glupska fruarna med den avskyvärda näbben vänd mot mig som vapnet i en fångvaktares hand.

Humlegatan

Sjöbergska magasinet är Malmö Rullgardinsfabriks gamla hus och är en bevarad magasinbyggnad på Humlegatan i Malmö. Ena delen av huset är numera bostäder, dels med utsikt mot det närliggande korsvirkeshuset Diedenska huset och dels mot byggnadskomplexet Caroli City. Av en händelse räddades huset när Carolikvarteren i övrigt till största del revs i början av 1970-talet. Huset byggdes i början av 1860-talet.

Humlegatan

Humlegatan är den gata som sträcker sig från Grönegatan upp mot Östergatan. Vid Humlegatans norra del mot Östergatan har lite av den ursprungliga bebyggelsen bevarats, såsom Diedenska huset, Sjöbergska palatset samt Malmö Rullgardinsfabriks gamla hus, det Sjöbergska magasinet. På den västra sidan av gatan låg även en större magasinsbyggnad från mitten av 1800-talet, Johan Dieden den äldres sädesmagasin, även benämnt Diedenska sädesmagasinet. Före 1898 hette gatan Stora Humlegatan medan Bagersgatan längre norrut hette Lilla Humlegatan. Anledningen till detta namnbyte var att de boende vid Lilla Humlegatan inte ville förknippas med den prostitution, för vilken Stora Humlegatan då blivit känd. Ännu tidigare var den skriftligt belagd som "Humlegränd". År 1970 förlängdes gatan söderut mot Stora Kvarngatan, vid den forna Jerusalemsgatans mynning.

Den förlängda delen av Humlegatan 2007. Ungefär här låg fram till 1970 mynningen av Jerusalemsgatan - Stora Kvarngatan. Kvarteret till höger är kvarteret Jerusalem, det vänstra är kvarteret Carolus.

Jag satt alldeles förlamad

av rädsla under dess despoti, och först när varenda smula var borta och hönsen sökte efter nya matställen, sprang den plötsligt bort, varvid jag fick kraft och mod till att börja tjuta, vilket inte upphörde förrän mor rusade ner för trappan för hämta upp mig till ett kok stryk, vars hetta inte lämnade något övrigt att önska, upprörd som hon var över att ha blivit störd i sitt arbete."

Ostindiefararegatan och Vestra skolan

Så småningom slapp Asta ifrån den kaxiga tuppen när familjen på hösten 1885 flyttade till ett annat gårdshus, denna gång på Ostindiefarargatan 40. Här fick hon i stället sällskap av kackerlackor, som det vimlade av mellan golvbräderna. Ett traumatiskt minne härifrån var när hon blev inlåst av grannens barn i ett rum hemma hos dem med en bild föreställande Salomos dom, som de visste att hon var livrädd för. Bilden visade en jättestor halvnaken man som höll ett barn i sin utsträckta hand. Barnet hängde upp-och-ner i ett ben och i mannens andra hand höll han ett svärd, beredd att klyva barnet mitt itu om Salomo gav klartecken för detta. Asta blev vettskrämd och drabbades av panik innan hon släpptes ur. I flera dagar efter händelsen låg hon till sängs med feber innan hon repade sig.
På Ostindiefarargatan låg också Vestra skolan, som uppföres 1883 på platsen för en tidigare skola, Stora fattigskolan, och ett fattighus.

Till skillnad från Asta Nielsens bostäder under Malmötiden,

som sedan länge alla är rivna, finns skolan kvar, även om det bara är "skalet" av den som återstår efter alla ombyggnader. Här påbörjade hon sin skolgång, men enligt Inskrifningsbokfor Westra skolan Vt 1880-1895. som hon skrevs in i höstterminen 1887, bodde familjen då på Stora Humlegatan 16, dit familjen flyttat någon gång kring månadsskiftet oktober-november 1886. I sina memoarer ger hon en levande bild av hur det kunde gå till i den tidens skola: "Vår klasslärarinna, en liten spinkig person insnörd i en hög korsett, med ett spetsigt, slutet, blekgult allt för tidigt äppelrynkigt ansikte under ett kortklippt, burrigt hår, hette fröken Villmann. Den mest fruktade timmen hos henne var skrivtimmen. Medan vi krumryggade svettades över våra skrivövningar, kände vi hur hon oupphörligen böjde sig över oss för att med sina små, skarpa ögon bakom lornjetterna kontrollera vårt arbete. Oavbrutet rörde hon sig fram och tillbaka mellan skolbänkarnas rader, vippande med en linjal i den högra handen beredd att slå ner på sitt byte. Då och då blev hon stående länge vid ett offer som hon sökt ut och ju längre hon stod, ju mer darrade de små smutsiga händerna med de avbitna naglarna på pappret, väl vetande att en katastrof närmade sig. Den oundvikliga bläckfläcken föll och i samma ögonblick ven linjalen blixtsnabbt med den skarpa sidan ner mot de små fingrarna. Då detta en dag hade hänt mig och jag kom hem från skolan med en blodröd, svullen strimma över tre av fingrarna, beslöt min mor sig för att ca saken i egna händer, något som det för övrige behövdes långt mindre för än det som hänt.

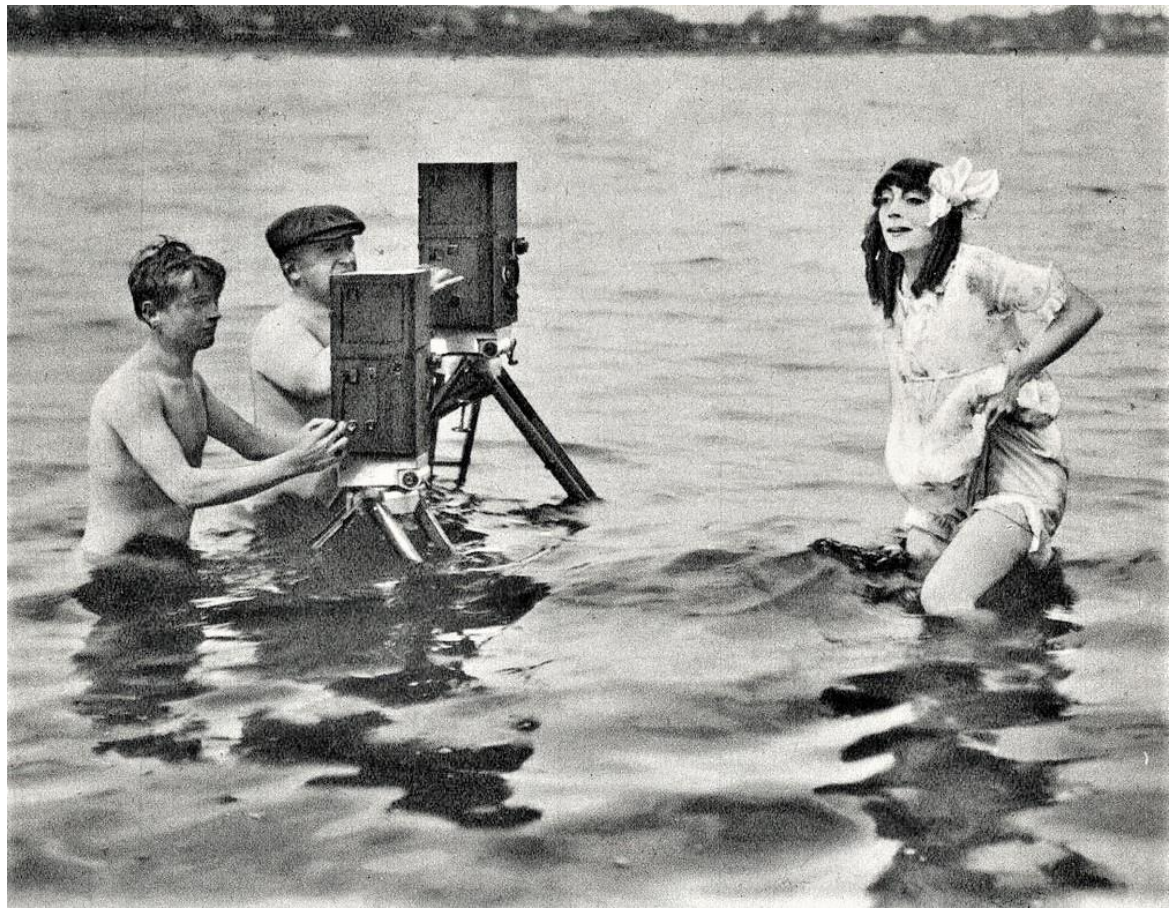

Asta Nielsen

Jag bad henne låta bli, men till ingen nytta, för nog kunde hon banka oss själv så vår rygg bar märken efter det, men hon tålde inte att någon annan rörde oss, inte ens min far, som för övrige heller aldrig kände behov av det. Nästa dag mitt under skoltimmen går klassrumsdörren upp, som brukligt var for vi alla 24 upp i ett huj som när ett regemente exercerar. Den häpna fröken Villmann ser en kraftig kvinna, med en min som bär alla tecken på att vara uppretad, styra fram mot den upphöjda kateder där hon befann sig. Mitt hjärta sjönk som en scen vid min mors plötsliga uppdykande. I klassen kunde man höra en nål falla till golvet, så tyst av spänning blev det. Mors respektlösa hand placeras på katederns ljusgula trä så att fröken Villmanns lorjnetter darrar. "Om du din gamla, gulvissna uggla", varnar min mor med sammanbiten röse, "en gång till vågar röra Asta, så ska jag komma hit och vrida om getingmidjan på dig. Vad inbillar en sådan svensk myggdjävel sig? En gång till, säger jag, och hon skelat för sista gången genom pingsenixerna!" Med en uppmuntrande nick till oss ungar lämnade hon segerstolt rummet utan vidare kommentar och stängde dörren hårt efter sig. Vi stod alla andlösa. Vad nu? Fröken Villmann såg nästan ut att svimma, men samlade sig dock så mycket att hon skyndsamt kunde lämna klassen, förmodligen för att avge rapport om det som hänt till inspektören. Knappt var hon utanför dörren förrän ett infernaliskt spektakel bröt ut. Töserna skrek av begeistring, de gol som tuppar, dansade på borden, klappade i händerna och upprepade "Myggdjävel" i alla tonarter, hoppade upp på katedern och svingade den beryktade linjalen, omfamnade mig och snurrade mig runt. För en stund var jag klassens lysande medelpunkt, men utan dess segerglädje. Jag fruktade allaredan fröken Villmanns hämnd efter mors koncentrerade uppträdande. Den uteblev emellertid. Hon rörde mig aldrig mer, och mina kamrater påstod att agan med linjalen avtog påtagligt både i antal och styrka efter denna minnesrika dag."

ASTA NIELSEN

Stora Humlegatan

Så småningom fick Asta flytta till en annan skola närmare hemmet på Stora Humlegatan och där fick hon en mycket snällare fröken. Hennes far hade nu blivit befordrad till förman på magasinen i hörnet av Östergatan och Humlegatan, vilket innebar ett ekonomiskt lyft för familjen. Efter att ha bott en tid i nr 16 på den östra sidan av gatan flyttade familjen 1887 över till etc litet gule gathus på den västra sidan med adress Stora Humlegatan 11. Huset innehöll tre rum, av vilka det ena låg mot gatan, en tidigare okänd lyx för familjen, och faderns inkomster var nu så stora att modern inte längre behövde lappa säckar, som hon tidigare gjort för att dryga ut ekonomin. Stora Humlegatan var vid den här tiden känt som Malmös främsta prostitutionsstråk, kanske på grund av närheten till husarerna vid Drottningtorget. När Frithiof Nilssons Piraten beskriver stämningen på Hotell Horn i Bock i örtagård heter det bland annat: "Samtalen rörde sig mest om världsliga ting, om kor och svin och väderleksutsikter, om priset på flickor i Humlegatan." Dessa flickor kallades i folkmun på grund av gatans namn för "humlor". I Det forsvunna Malmö skrivs det om "herrarna som spatserade på den östra trottoaren för att ha bästa blickfång över vad som utbjöds i bottenvåningarnas fönster utmed den västra husraden. Dessa flickor, som intet annat hade att leva av, var knappast av någon vildsint natur. Trasiga människoöden i en hård värld. Ett ögonvittne berättar utifrån vad hennes barnaögon en gång såg:

'De var snälla, flickorna. Jag brukade få springa och köpa tidningar åt dem, och då fick jag alltid några öre i dricks som kom väl till pass eftersom vi var så fattiga. Vi hade ju inte råd till några leksaker heller, men en sak minns jag som vi tyckte det var roligt att leka med, och som det fanns i överflöd på Humlegatan: champagnekorkar!

1910

1914

1927

Flytten till förstaden

Efter cirka tre år på Humlegatan var det åter dags att bryta upp. Huset var fullt av fukt och svampar växte upp mellan golvbräderna. Både fadern och storasystern hade problem med sin hälsa och därför valde man att flytta i april 1890. Den nya bostaden låg på Södra Förstadsgatan (Kaninen XV), där Triangelns köpcentrum nu breder ut sig. Det är tydligt att den nya omgivningen inte föll Asta på läppen. Hon längtade tillbaka till Humlegatan: "Jag sattes nu, då jag knappt fyllt åtta år, i en tredje'skola, fick nya kamrater där och i huset, i vilket vår granne, en rå, försupen smed tyranniserade en kuschad fru och en 13-årig dotter, som kastade en brännande fullständigt obesvarad kärlek mot mig. På det hela taget förmådde allt det nya inte att fängsla mig, jag älskade den lilla Humlegatan med gräset mellan de kullriga stenarna, gården, som var gemensam för flera hus av olika storlekar och hade ett päronträd i mitten som föreföll mig så stort att jag aldrig senare har sett något liknande. Och gården till magasinen, där de blanka, bredbringade hästarna med stora, blonda manar stod och mumsade i tornistrarna, medan säckarna hissades ner från stora lucköppningar och staplades upp på vagnarna bakom dem, där allt luktade torrt och var vitt av mjöl. Och den stora inhägnade gräsmattan på magasinets gård, där vi härskade och bjöd in gatans andra barn till lek bland maskrosor och massor av röda, gyllene och grönaktiga ängssyror, vars stänglar vi sög saften ur som vi sedan spottade i varandras ansikten.

Asta Nielsen och filmstjärnans födelse

På 1910-talet skedde stora förändringar i filmens värld: Filmerna blev längre och allt bättre på att berätta historier; biograferna blev större och finare, med en publik som nådde högre upp i samhällsklasserna; och det viktigaste av allt: filmstjärnan föddes.

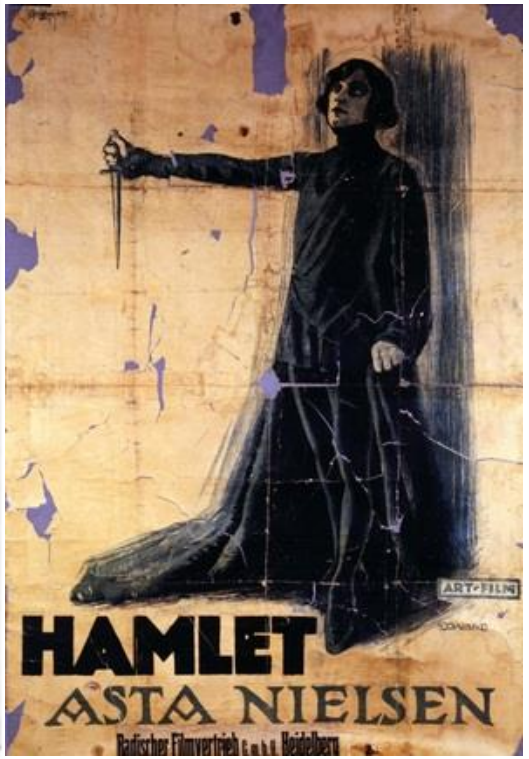

Tillbaka till Köpenhamn

Systrarna såg verkligen fram mot flytten: "Vi barn var i sjunde himlen på grund av denna förändring, vi såg i tankarna en ändlös fortsättning på festdagarna från tidigare besök. Köpenhamn framstod för oss som inkarnationen av lycka och glada solskensdagar, och inte minst utsikten till en oupphörlig samvaro med de älskade kusinerna Anna och Olga försatte oss i salig berusning. Det skulle dock bli helt annorlunda. Inte nog med att far gick arbetslös i hela nio månader, hans sjukdom blossade upp med förnyad kraft, och när de få kronor vi ägde var förbrukade, kastades vi tillbaka i samma elände som före flytten till Malmö.'' De nya omgivningarna vid S:t Stefanskyrkan på NOrrebro beskrivs i dystra färger: "Kyrkklockorna tycktes mig ha en nedstämd, vemodig klang i motsats till svenska kyrkors optimistiska klämtande ... det var som om dessa här varslade om en ny trist liksom vuxen tid".

Det skulle dock dyka upp en ljusglimt i mörkret som pekade fram mot den framtida karriären. Redan under tiden på Humlegatan hade Asta tillbringat långa stunder uppe på vinden, där hon hade klätt ut sig och pyntat sig framför en spegel. Hon hade också fastnat för en av de böcker hennes far nyligen ärvt: Henrik Ibsens Brand, där en scen med Agnes med sitt döda barns kläder hade gjort ett stort intryck. Hon och systern hade också spelat små egenhändigt skrivna skådespel tillsammans med kusinen Anna när man träffades i hemmet efter flytten till Köpenhamn.

Men hennes första medverkan på en riktig teater kom när hon var 12 år efter att hennes sånglärare uppmärksammat hennes vackra altröst. Han föreslog att hon skulle bli med i kören på Det Kongelige Teater och efter att ha genomgått ett prov fick hon debutera i barnkören i operan Mefistofeles. Något år senare fick hon, tack vare sin storasyster Johanne, möjlighet att se en föreställning på Dagmarteatern, Ibsens Fru Inger till Östråt, som gjorde ett djupt intryck på henne. I Den tiende muse skriver hon om en insikt i samband med föreställningen: "Jag ville bli skådespelerska. Jag visste nu att för mig fanns det bara en väg i världen: teatern."

Den Kungliga Teatern Köpenhamn

Skådespelerskan och filmstjärnan

När Asta Nielsen var arton år gammal bestämde hon sig för bege sig till Det Kongelige Teater i hopp om att förverkliga sina drömmar. Hon hade turen att träffa på den äldre skådespelaren Peter Jerndorff, som tog sig an henne och blev hennes första lärare. Enligt Malmkj~rs biografi var det kanske också han som var far till hennes enda barn, dottern Jesta, som föddes i juli 1901. Namnet var helt unikt och kunde tolkas som en kombination av JErndsdorrf och aSTA.27 Året efter engagerades hon vid Dagmarteatern, men 1905 bildade hon och andra skådespelare som var missnöjda med arbetsförhållandena där gruppen "De åtta", som kom att turnera i tre år, bland annat framträdde man i Oslo och Malmö. 1908 engagerades hon vid den nyöppnade Det Ny Teater, men inte heller här fick hon den typ av roller som hon ansåg sig förtjänt av. Hon fick förfrågan om hon ville göra film, men ville först inte befatta sig med denna genre. Den betraktades vid den härtiden som ett billigt folknöje utan de konstnärliga kvaliteter som teatern hade. Men efter ett möte med Urban Gad, som också var anställd på Det Ny Teater, enades de två om att göra en film som Gad skulle skriva manus till. Filmen Avgrunden, som spelades in under en vecka 1910 med Gad som regissör, kom att bli en stor succe. I den visade Asta Nielsens sin stora skådespelarbegåvning och att film kunde ha konstnärliga kvaliteter. "Med Asta Nielsen börjar filmkonsten” skrev filmvetaren Ludwig Gesek i Gestalter der Filmkunst. Efter framgången med Avgrunden följde en rad filmer i snabb takt som nästan alla hade Urban Gad som regissör och manusförfattare. De flesta gjordes for det tyska filmbolaget Bioscop, som paret Gad-Nielsen skrivit kontrakt på tio filmer med.

Snart flyttade de båda till Berlin och med undantag for krigsåren 1914-1918 kom Asta Nielsen att tillbringa det mesta tiden fram till 1937 i Tyskland. Här fanns en större marknad än i Danmark och här kom hon också att göra sig en förmögenhet med för tiden astronomiska gager. Många vittnade om den hennes fantastiska förmåga att gå in i sina roller och gestalta dem på ett psykologiskt trovärdigt sätt.

Den franske poeten Guillaume Apollinaire beskrev henne så här: "Hon är den druckne mannens hägring och den ensammes dröm. När hatet lyser i Asta Nielsens ögon knyter vi nävarna, och när hon slår upp ögonlocken är det stjärnorna som lyser".

När nazisterna tagit makten i Tyskland erbjöds hon att göra film för dem, men för henne var det inre ett alternativ. Hon hade många judiska vänner och kände avsmak för det Tyskland som nu vuxit fram. I början av 1937 lämnade hon sin sjurumslägenhet på Fasanenstrasse 69 i Berlin och återvände till Danmark. Tyvärr för Asta Nielsen levde Danmark upp till sin roll som Jantelagens födelseland då hon kom tillbaka. Hon hade redan 1920 ansökt om att få starta en biograf i hemlandet och kom att försöka ytterligare tolv gånger innan hon gav upp efter sista avslaget 1948. I stället skrev hon sina memoarer, vars titel Den tiende muse på danska blir dubbeltydig: den tigande musan eftersom hon nästan uteslutande gjorde stumfilmer och den tionde musan, det vill säga filmen.

Filmografi i urval

1910 – Avgrunden

1911 – Svarta drömmen
1911 – Balettdansösen

1914 – Engelein
1919 – Mot ljuset

1921 – Fröken Julie
1921 – Hamlet

1925 – Den glädjelösa gatan

Avgrunden (danska: Afgrunden) är en dansk erotisk melodramafilm från 1910 i regi av Urban Gad och med Asta Nielsen i huvudrollen Avgrunden var Nielsens filmdebut och blev ett stort genombrott, mycket tack vare hennes tillbakahållna spelstil och sensuella utstrålning. Filmen var en stor kommersiell framgång och blev konstnärligt stilbildande.

Greta Garbo i Den glädjelösa gatan.

Den glädjelösa gatan (tyska: Die freudlose Gasse) är en tysk stumfilm från 1925 i regi av Georg Wilhelm Pabst, med Asta Nielsen och Greta Garbo i huvudrollerna. Filmen bygger på en roman av Hugo Bettauer.

Efter premiären censurerades filmen på flera håll. I USA, där Garbo var en större stjärna än Nielsen, klipptes stora delar av Nielsens roll bort. År 1999 gjordes en restaurering av filmen av Filmmuseum i München. Denna har getts ut på DVD av österrikiska Filmarchiv.

Filmen utspelar sig i ett fattigkvarter i Wien mitt under den österrikiska hyperinflationen i början av 1920-talet. Huvudpersonerna är två unga kvinnor som försöker ta sig ur fattigdomen.

Asta Nielsen